

К.Б. Мухаметкалиева* , Б.Ж. Агантаева , Г.А. Абенова

Шәкәрім атындағы университет, Қазақстан, Семей қ.

*e-mail: karlyga.m@mail.ru

1920 ЖЫЛДАРДАҒЫ СЕМЕЙ ӨҢІРІНДЕГІ САУАТСЫЗДЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕС: МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН НӘТИЖЕСІ

Мақалада Кеңес үкіметінің бірінші онжылдығында Семей өңірінде сауатсыздықты жоюдың төмен нәтижесінің себептері талқыланды. Зерттеу жұмысында сауатсыздықтың төмен деңгейінің негізгі себептері анықталып және оны жеңу үшін биліктің қолданған әртүрлі әдістері мен тәсілдері қарастырылды. Өңірде пайда болған сауатсыздықты жою мекемелерінің: «Сауатсыздықты жою» қоғамы, «қызыл отау» ұйымы, балалар үйі, сауатсыздықты жою пункттері, бірінші басқыштағы мектептер, қазақ педагогикалық техникумының рөлі мен маңыздылығы атап өтілді.

Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік мұрағаты мен Абай облысының мемлекеттік мұрағаты қорларының материалдары негізінде өңірдегі сауатсыздық деңгейінің сандық және сапалық көрсеткіштері айқындалды. Сауатсыздықты жою жөніндегі халық ағарту бөлімдерінің нұсқаулықтарының, ақпараттық-есеп беру хаттары мен баяндамаларының мазмұны мен мәні ашылды. Өңірдегі халықтың сауаттылығының пайызы елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы туралы есептер мен статистикалық мәліметтер жинақтарынан алынған ақпараттың негізінде анықталды.

Авторлар кеңестік биліктің Қазан төңкерісінің он жылдығына орай өңірде сауатсыздықты жою міндетін бірқатар объективті және субъективті себептер бойынша: халықтық білім беру мекемелерін нашар қаржыландыру, мектептерді қоғамдық ұйымдардың қаражатына ауыстыру, педагог кадрлардың тапшылығы, сауатсыздықты жоюдың ауылшаруашылық қызметінің маусымдылығына тәуелділігі, қоғамның қыздардың білім алуына немқұрайлы қарауы мен халықтың сауатсыздық жою процесіне селқостық танытуынан сауатсыздықты жою мәселесін шеше алмады деген қорытындыға келді.

Семей өңірінде сауатсыздықты жою жөніндегі іс-шаралар 1930 жылдың басында партиялық-мемлекеттік басқарушы органдар қабылдаған шешімдердің негізінде «жалпыға бірдей» бастауыш білім беру жүйесін енгізумен жалғасты.

Түйін сөздер: Семей өңірі; сауатсыздық, сауатсыздықты жою, сауатсыздықты жою пункттері, бірінші басқыш мектебі, «Сауатсыздық жойылсын» қоғамы, қызыл отау, балалар үйі, кеңестік білім.

K.B. Mukhametkaliyeva*, B.Zh. Atantayeva, G.A. Abenova

Shakarim University, Kazakhstan, Semey

*e-mail: karlyga.m@mail.ru

The fight against illiteracy in the Semipalatinsk region in the 1920s: problems and results

The article describes the reasons for the low literacy rate in the Semipalatinsk region in the first decade of Soviet rule. The study analyzes the main causes of the low level of illiteracy and also examines the various methods and approaches used by the authorities to overcome it. The role and importance of the literacy authorities established in the region were noted: the society «Down with illiteracy», the organization «Red Yurt», orphanages, educational centers, schools of the first stage, and the Kazakh pedagogical college.

Quantitative and qualitative indicators of the level of illiteracy in the region have been determined based on materials from the funds of the Central State Archive of the Republic of Kazakhstan and the State Archive of the Abai region. The content and essence of instructions, information reporting letters, and reports of the departments of public education on the elimination of illiteracy are revealed. The literacy rate of the population and the number of educational institutions in the region are determined thanks to the materials of the population census, reports on the socio-economic development of the country, and statistical data.

The authors concluded that it was not possible to solve the problem of eliminating illiteracy in the region by the decade of the October Revolution of the Soviet government due to objective and subjective

tive reasons: poor financing of public education institutions, transfer of schools to public organizations, shortage of teaching staff, dependence of literacy elimination on the seasonality of agricultural activities, society's neglect of girls' education and the manifestation of the indifference of the population to the process of eliminating illiteracy.

Measures to eliminate illiteracy in the Semipalatinsk region continued with the introduction of a system of «universal primary education» based on decisions taken by the party and state governing bodies in the early 1930s.

Key words: Semipalatinsk region, illiteracy, eradication of illiteracy, literacy center, school of the first stage, society «Down with illiteracy», red yurt, soviet education, educational system.

К.Б. Мухаметкалиева*, Б.Ж. Атантаева, Г.А. Абеннова

Университет имени Шакарима, Казахстан, г. Семей

*e-mail: karlyga.m@mail.ru

Борьба с неграмотностью в Семипалатинском крае в 1920-е годы: проблемы и результаты

В статье анализируются причины низкого результата ликвидации неграмотности в Семипалатинском регионе в первое десятилетие советской власти. Исследование анализирует основные причины низкого уровня неграмотности, а также рассматривает различные методы и подходы, используемые властями для ее преодоления. Отмечена роль и важность созданных в регионе органов по ликвидации неграмотности: общества «Долой неграмотность», организации «Красная юрта», детские дома, пункты ликбезов, школ первой ступени и казахского педагогического техникума.

На основе материалов фондов Центрального государственного архива Республики Казахстан и государственного архива области Абай определены количественные и качественные показатели уровня неграмотности в регионе. Раскрываются содержание и сущность инструкций, информационно-отчетных писем и докладов отделов народного просвещения по ликвидации неграмотности. Процент грамотности населения и число образовательных учреждений в регионе определены благодаря материалам переписи населения, отчетов о социально-экономическом развитии страны и статистических данных.

Авторы пришли к выводу, что решить задачу по ликвидации неграмотности в регионе к десятилетию Октябрьской революции советской власти не удалось из-за объективных и субъективных причин: плохое финансирование учреждений народного образования, перевод школ на средства общественных организаций, дефицит педагогических кадров, зависимость ликвидации неграмотности от сезонности сельскохозяйственной деятельности, пренебрежительного отношения общества к образованию девочек и проявление равнодушия населения к процессу ликвидации неграмотности.

Мероприятия по ликвидации неграмотности в Семипалатинском регионе продолжились внедрением системы «всеобщего начального образования» на основе решений, принятых партийно-государственными руководящими органами в начале 1930-х годов.

Ключевые слова: Семипалатинский регион, неграмотность, ликвидация неграмотности, пункты ликвидации неграмотности, школа первой ступени, общество «Долой неграмотность», красная юрта, детские дома, советское образование.

Кіріспе

1920-шы жылдары Семей өңірінде әлеуметтік және мәдени динамиканың маңызды аспектісі – сауатсыздық мәселесі болды. Қазақстан тарихындағы бұл кезең жаңа қоғамдық-саяси формацияларға көшумен, сондай-ақ жаңа білім беру саясатын енгізумен ерекшеленді. Сауатсыздық өңірді жаңғырту мен дамыту жолында елеулі кедергі келтіріп, мәдени және этникалық ықпалдың тоғысында білім беру саласында көптеген сын-қатерлерге тап болды. Халық арасында сауаттылықтың төмен деңгейі әлеуметтік ұтқырлыққа ғана емес, өңірдің экономикалық

дамуын да тежеді. Сондықтан сауатсыздықпен күресу әлеуметтік және мәдени қайта құру стратегиясының ажырамас бөлігі саналды.

Семей өңірінің мәдени артта қалу деңгейі республиканың өзге аймақтарынан еш ерекшеленбеді. Дегенімен, Семей губерниясы зерттелетін кезеңде бірқатар сипаттамалары бойынша айтарлықтай өзгеше аймақ болып есептелді. Мәселен, Семей өңірі өнеркәсіп пен саудасы келісті дамыған республиканың басқа қалалары арасында алдыңғы қатарға шыққан мәдени орталық болып танылды. Аймақ Ресей және Қытай елдерінің аумақтарымен шекаралас бола тұра, олармен тек экономикалық қана емес, сондай-ақ

мәдени қатынастарды да орната білді. Киелі мекен қазақ халқының ұлы тұлғаларының тұтас бір тобын өсірді. Қарастырылып отырған аймақта тағдырдың тәлкегіне ұшырап, мемлекеттің саяси құрбанына айналған көптеген жер аударылған: орыс ғалымдары, жазушылары, революциялық-азаттық қозғалысының қатысушылары өмір сүруі өңірдің мәдени өміріне әсер етті. Сондай-ақ Семей губерниясы елдің түсті металлургиясының негізгі базасын қалағандардың бірі болды. Өңірде өнеркәсіптің қарқынды дамуы, білім саласының дамуын жеделдетті. Бұл ретте, өндіріс орындарында сауаттылар қатарының аз болуы немесе олардың шала сауаттылар қатарымен толығыуы аймақтағы өнеркәсіп саласының дамуын тежеді. Сондықтан 1920-шы жылдардағы Семей өңіріндегі сауатсыздықты жою ісінің тарихы – зерттеу объектісі ретінде тандаудың өзі зерттеу жұмысының өзектілігін көрсетеді.

Кеңестік биліктің алғашқы жылдары туралы жазылған зерттеулердің көпшілігі идеологиялық көзқарастардың әсерінен дамып, өткен тарихи оқиғалардың шынайы объективтілігі көрсетілмегендіктен 1920-шы жылдар – зерттеудің хронологиялық шеңбері ретінде таңдалды.

Мақаланың негізгі мақсаты – Семей өңірінің мысалында сауатсыздықты жою ісінің төмен нәтижесін анықтау. Мақсатқа жету үшін келесідей міндеттер қойылды:

- Кеңес үкіметі жүргізген сауатсыздық жою шараларына қоғамның көзқарасын анықтау;
- өңірдегі сауатсыздықты жою науқанын мұрағаттық құжаттардың негізінде талдау;
- өлкедегі әлеуметтік-экономикалық қиындықтардың сауатсыздықты жою науқанына әсерін анықтау;
- губернияда пайда болған сауатсыздықты жою қоғамдарының қызметін талдау;
- сауат ашушы контингенттің өсу-кему динамикасын көрсету;
- өңірдегі сауатсыздықты жою науқанының алғашқы жылдарындағы нәтижелерін анықтау.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің негізгі дереккөздері ретінде негізінен Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік архивінің (ары қарай ҚР ОМА) және Абай облысының мемлекеттік мұрағатының (ары қарай АОММ) құжаттары пайдаланылды. Халықтық білім беру мәселелері бойынша мемлекеттің нормативтік құжаттары: Бүкілресейлік Орталық Атқару комитетінің, Қазақ АКСР-нің Орталық Атқару Комитеті мен Халық Комис-

сарлары Кеңесінің қаулылары зерделенді және жергілікті (губерниялық және уездік) білім беру органдарының іс жүргізу материалдары: отырыстардың хаттамалары, циркулярлар, шенеуіктердің баяндамалары, ақпараттық есеп хаттар мен нұсқаулықтар талданды. Дереккөздер ретінде өңірдегі сауаттылық деңгейін, оқу орындары санының динамикасын сипаттайтын 1920-шы жылдардың басында және соңында жүргізілген статистика мәліметтері қолданылды. Дегенмен, ондағы келтірілген мәліметтер әрдайым объективті және сенімді бола бермеуі бұл дереккөздерді пайдаланудың қиындығын туғызды. Шындыққа жету үшін жергілікті ағарту мекемелерінің жылнамалық құжаттарының мәліметтері одақтық санақ статистикасымен және республикалық күнтізбелік-анықтамалық құжаттарында келтірілген ақпаратпен салыстырмалы түрде зерделенді.

Зерттеу тақырыбының дереккөзін түрлі құжаттардан тұратын жинақтар мен мұрағат деректері құрайды. Зерттелетін тақырып бойынша қызықты материалдарды қамтитын жинақтардың бірі Абай облысының мемлекеттік мұрағатының мамандарымен дайындалған, 2016 жылы жарық көрген «Развитие народного образования в Восточном Казахстане XIX –начало XX вв. Том второй.» екі томдық құжаттар жинағы болып табылады. Жинақтың екінші томында Семей өңірінің оқу-ағарту жүйесіне қатысты орталық және жергілікті халық ағарту бөлімдерінің білім беру саласында қабылдаған шешімдері, нұсқаулықтары, қаулылары мен хаттамалары, жоспарлары және т.б. құжатталған.

Зерттеу жұмысының статистикалық-аналитикалық дереккөзі ретінде: жергілікті органдардың есептері, республикалық статистикалық-экономикалық шолулары мен күнтізбелік-анықтамалық құжаттары пайдаланылды. Мұндағы ақпараттар қатаң ресми сипатта болғандықтан, олардың шынайлығы сенімділік тудырмағанымен, қарастырылып отырған жылдардағы зерттеу мәселесінің бейнесін қалыптастыруда деректанулық маңыздылығын атап өткен жөн. Зерттеу жұмысында 1926 жылғы Бүкілодақтық халық санағының қорытындылары пайдаланылды. Салыстырмалы талдау негізінде өңірдегі сауаттылық деңгейі, білім беру саясаты мен іс-шараларының нәтижелері туралы маңызды ақпарат алынды. Дегенімен, санақта адамның жазу мен оқу қабілеті есепке алынып, білім деңгейі жеке қарастырылмаған.

Өңірдегі сауатсыздықты жою науқанының тарихын зерттеуде объективтілік, детерминизм,

жүйелілік принциптерін қолдану – мемлекеттің білім беру саясатына тікелей әсер еткен қоғамның модернизациялық процестерін сыни тұрғыда талдауға мүмкіндік берді. Дереккөздермен және мәтіндермен жұмыс істеу кезінде зерттеудің жалпы ғылыми әдістері: талдау, синтез, жалпылау, зерттелетін құбылыстарды тұтастықта және өзара байланыста қарастыруға мүмкіндік беретін жүйелік тәсіл қолданылды. Арнайы тарихи әдістер: проблемалық-хронологиялық және тарихи-жүйелік қолданылды. Олар 1920-шы жылдардағы Семей өңіріндегі оқу орындарына қатысты мемлекеттік саясаттың эволюциясы процестеріне авторлық көзқарасты қалыптастыруға мүмкіндік берді. Өңірдегі сауажой мектептері мен пункттерінің саны, қалалық және ауыл тұрғындарының мектептермен қамтылуы, ерлер мен әйелдердің сауаттылық деңгейін анықтауда салыстырмалы тарихи әдіс қолданылып, өсу-кему статистикасы динамикада келтірілді.

Талдаулар

1920-шы жылдары Семей өңіріндегі сауатсыздықты жою тарихын зерттеу кеңестік тарих және тәуелсіз кезеңдегі тарихшы ғалымдар мен шетелдік авторлардың зерттеулерінде қарастырылған. Кеңес дәуіріндегі зерттеулерде негізінен тарихи ғылымның және қоғамның идеологиялық бағытын ескере отырып жазылған. Зерттеу жұмысының тақырыбы жалпы мәдени төңкерістің процестерін зерттеу аясында да, республикадағы білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуының жекелеген аспектілері төңірегінде арнайы еңбектерде де қарастырылған.

Мәдени төңкерісті жүзеге асыру аясында халықтық білім берудің қалыптасуы мен дамуы мәселелері қарастырылатын жұмыстарға кеңестік автор Ш.К.Біткенбаеваның «Қазақстанда сауатсыздықты жою жайында лениндік декреттің жүзеге асуы (1917-1940 жж.) (Біткенбаева, 1982) монографиялық еңбегі мен «Борьба за осуществление Ленинского декрета «О ликвидации неграмотности среди населения РСФСР» в казахском ауле (1917-1940 гг.)» (Беткенбаева, 1983) атты диссертациялық жұмысын жатқызуға болады. Аталған еңбектерде зерттеуші Кеңес үкіметі орнағаннан кейінгі республикадағы мәдени құрылыстың маңызды кезеңдеріне ретроспективті талдау жасап, сол кезеңдегі мәдени прогресстің дамуындағы негізгі мәселелерді қарастырады. Автор жалпыға бірдей білім беруді енгізу, мұғалімдерді даярлау процестері,

мектептердің оқу және тәрбие жұмысын ұйымдастыру, бүкілреспубликалық және жергілікті институттардың сауатсыздықты жоюы және т.б. мәселелерге басты назар аударған.

Республикадағы әйелдер білімін дамыту мәселелері, қазақ қыздарын оқуға тарту, қыздардың оқу процесін ұйымдастыру ерекшеліктері, олардың қатарынан мамандар кадрларын даярлау мәселелері Т.Қ.Тасырованың диссертациялық еңбегінде зерттелді. Автор қыздарға білім беру мәселесін әлеуметтік-саяси және педагогикалық маңызы жағынан қарастырды.

Егер кеңестік тарихнама үшін сауатсыздықты жою сәтті, тиімді мәдени төңкеріс сегменттерінің бірі екенін көрсету маңызды болса, қазіргі таңдағы зерттеушілер үшін сауатсыздықпен күрес науқанының, халықтық білім беру жүйесінің дамуын идеологиялық стереотиптерден тәуелсіз, объективті және сыни көзқарас танытып зерделеу үлкен қызығушылық тудырды. Отандық зерттеушілер: профессор О.Х.Мұхатованың «Қазақстандағы 1920 жылдардағы оқу-ағарту» (Мұхатова:2021), авторлар А.М.Әбікей және т.б., (Әбікей және т.б.:2022) «Қазақстандағы сауатсыздықты жою науқанының жүзеге асырылуы» атты еңбектерінде кеңестік білім берудің жаңа формалары мен әдістері, оқу-ағарту жүйесіне жаңа принциптер мен тәсілдерді енгізудегі қиындықтар көрсетілген, атап айтқанда: мектеп пен педагогикалық персоналдың материалдық жағдайы, мұғалімдерді даярлау мәселелері, ағарту саласындағы мемлекеттік және партиялық органдардың қызметі және т.б. баса айтылады.

Бұл тұста, О.Мұхатова және А.Қайыпбаеваның (Мұхатова және т.б.:2022) «1920-1930 жж. Білім жүйесінің тарихи деректері» атты еңбегінде Қазақстандағы кеңестік білім беру жүйесінің қалыптасуының тарихын авторлар біріншіден, мемлекеттік, облыстық және шетелдік мұрағат қорларында шоғырланған құнды дерек көздермен талдаса, екіншіден, кеңестік басқарушы органдардың қаулылар мен хаттамалырынан, партиялық ұйымдардың шешімдерінен, білім беру бөлімдерінің бұйрықтары мен нұсқаулықтарынан және т.б. құжаттамалардан құралған жинақтарды зерделеп және үшіншіден, мерзімді баспа беттеріндегі мақалаларды қарастырады. Авторлардың пікірінше, бұл бір жағынан оқу-ағарту ісінің мәселесін кешенді зерттеу үшін маңызды болса, екінші жағынан келешек зерттеушілер үшін жол сілтеуші ретіндегі елеулі рөлін атап өтеді.

Зерттеушілер А.З.Жуманова, Р.М.Жумашев, А.Қ.Мейрамбеков, М.З.Утегенов (Жуманова

және т.б.:2023) «XX ғасырдың екінші жартысы – XX ғасырдың басындағы американ тарихнамасындағы кеңестік кезеңдегі Қазақстан мәдениеті» ұжымдық мақаласында Қазақстанның тарихы мен мәдениеті, шаруашылығы мен дәстүрі, діни наным-сенімдері, ағартушылық ісін және т.б. қарастырған американдық зерттеушілердің еңбектерін талдайды. Атап айтқанда, кеңінен таралған сауатсыздықты жою мен кеңестік мектептерді қалыптастыру мәселелері баяндалған американдық зерттеушілердің еңбектерінде авторлар олардың жалпы білім беру ісінің барлық саласында кеңестік оқыту процесі пролетариаттың маркстік-лениндік көзқарасымен насихатталуына басты назар аударғандығын, түркі халықтарының жаңа латын әліпбиіне енудің, кейінен алфавиттің кириллицалық жүйеге негізделуі бірақатар проблемаларды туындатқанына, кейбір сауаттылық орталықтарының киіз үйге орналастырылуы олардың мобильділігін көрсеткендігі жөнінде талдауын келтіреді.

Мақалада өңір халқының жаппай сауатсыздығын жою, орта және жоғары оқу орындарының желісін құру проблемасы сынды жалпы сипаттағы зерттеулерге назар аударылды. Мәселен, «Развитие культуры Казахстана в 20-30-е гг. XX века (некоторые аспекты)» зерттеу жұмысында авторлар Р.С.Буктугутова, Р.Ж.Қоңырова (Буктугутова және т.б.:2021) халықтың сауатсыздығын жою Қазақстан жұмысшыларының мәдени деңгейін арттырудың ең өзекті міндеттерінің бірі болғанын көрсетеді.

Зерттеуші А.Нұрмұхамбетов «XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы Қазақстанның білім беру қызметі саласын дамытудың негізгі үрдістері» (Нұрмұхамбетов:2021) атты еңбегінде зерттеу кезеңіндегі білім беру қызметі саласын дамытудың негізгі тенденцияларын талдай отырып, 1919 жылы қабылданған сауатсыздықты жою туралы қаулы негізінде Қазақстанда мұғалімдер үшін қысқа мерзімді курстар ашыла бастағанын, білім беру ісін жетілдіруге кедергі келтіретін проблемаларды анықтау мақсатында сабақ жоспарлары шығарылғанын және мамандардың артта қалған өңірлерге сапарлары ұйымдастырылғанын атап өтеді. Аталған зерттеу жұмыстарында халықтық білім беру ісінің даму тарихы белгілі бір аймақтар мен аудандар бойынша нақты талданбай, оқу-ағарту ісі республика бойынша жалпылама қарастырылған.

1920-шы жылдардағы Семей өңіріндегі ағарту саласының аймақтық аспектілері өлкетанушы И.В. Дурново (Дурново:2019) мен А.К.Богенбаеваның (Богенбаева:2001) еңбектерінде тал-

данды. Зерттелетін кезеңдегі ағарту мәселесінің қиындықтырын сипаттайтын бұл жұмыстарда аймақтық деңгейде кеңестік халықтық білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуының негізгі тенденциялары мен қайшылықтары анықталып, Семей өңірі бойынша кеңестік оқу-ағарту жүйесінің жалпы жағдайы сарапталады.

Шетел тарихнамасында кеңестік ағарту мәселесіне қатысты автор А.Веггман (Vegman:2010) өз зерттеуінде білім беру жүйесінің дамуына әр қырынан баға берген, әсіресе кеңес оқушыларының мектептегі білім алу ерекшеліктеріне ерекше назар аударған. Автор жана социалистік білім жүйесінің келешектегі жету мүмкіндіктеріне болжамдар жасап, ретроперспективті көзқарас танытады. Sh.Fitzpatrick (Fitzpatrick:1979) зерттеуінде, аталған жылдардағы білім беру жүйесінің шынайы тұсы баяндалған, яғни осал және ұтымды тұстары бірдей анықталады.

Кеңес үкіметінің сауатсыздықты жою саласындағы саясатын шетелдік зерттеушілер Е.Игнатович пен П.Волтердің (Игнатович, Волтер:2021) «Political posters, the Soviet Enlightenment and the construction of a learning society, 1917-1928» ұжымдық еңбегінде қарастырылады. Бұл еңбектің ерекшелігі авторлардың Кеңес үкіметінің сауатсыздықты жою саясатын әлеуметтік плакатта насихаттау тарихын зерттеді. Зерттеушілер Кеңес үкіметі орнағанан кейінгі алғашқы онжылдықта ересектерді оқытуға байланысты плакаттардың рөлін қоғамда жаппай үгіт-насихат, ұжымдық психологияны ұйымдастыру құралы ретінде қарастырды. Кеңестік әлеуметтік плакаттарды талдау бұл белгілі бір кезеңде қоғамда болған проблемалардың айнасы болғанын және сол дәуірді зерттеудің маңыздылығын атап өтеді.

Ресейлік зерттеуші Е.Ю.Рахматулинаның «Художественная интеллигенция Восточного Казахстана в условиях советской модернизации 1920-1930-х гг» (Рахматулина: 2021) атты монографиялық еңбегінде Семей өңіріндегі сауатсыздықты жою саясатына қатысты маңызды дәлелдер келтірілген. Дегенімен, ғылыми жұмыстың басты мақсаты Шығыс Қазақстанның мысалында кеңестік мәдени саланың дамуы мен ұлттық өнер зиялыларына қатысты кеңестік мемлекеттік саясаттың әдістері мен қарым-қатынасын анықтау болғандықтан, сауатсыздықты жою мәселесі терең зерделенбеген.

Зерттеу тақырыбы бойынша Семей өңірінде Кеңес үкіметінің алғашқы онжылдықтарындағы сауатсыздықты жою науқанының

тарихын зерттеуге арналған еңбектер саны жетімсіз болғандықтан, мұрағат құжаттарының беттеріндегі құнды деректер мен отандық және кеңестік тарих ғылымында қалыптасқан ғылыми көзқарас пен тұжырымдардың негізінде Семей өңіріндегі сауатсыздықты жою ісінің тарихын талдауға, сауатсыздық жою процесінің жалпы бейнесі мен нәтижесін қарастыруға тырысамыз.

Зерттеу нәтижелері

Семей губерниясында Кеңес үкіметі 1919 жылғы 30 қарашадағы төңкерістен кейін орнады (ҚР ОМА Қ.81. Т.1. Іс.78. П.6). Осы уақытқа дейін өңірдегі халықтық білім беру ісі Халық ағарту министрлігі мен земстволық және қалалық өзін-өзі басқару органдарының құзыреттілігіне қарады. Халық ағарту комиссариатының енді ұйымдастырылып қалыптасуына байланысты Семей губерниялық халыққа білім беру бөлімі Омбыдағы Сібір революциялық комитетінің жанындағы облыстық халыққа білім беру бөлімінің нұсқаулықтарын басшылыққа ала отырып, қызметін атқарды. Алғашқы нұсқаулар бойынша Семей өңірінде губерниялық және уездік бөлімдер құрылды (ҚР ОМА Қ.81. Т.1. Іс.78. П.5а). Осылайша, халықтық білім беру жүйесін кеңестік жолмен қайта құрудың алғашқы қадамдары басталып кетті.

Большевиктердің сауатсыздықты жою жолындағы алғашқы іске асырылған шаралардың бірі бірінші және екінші басқыштағы бірыңғай еңбек мектебі жүйесін мақұлдады. Оқыту мектеп жасындағы барлық балалар үшін тегін және міндетті деп жарияланды. Бір қызығы, мектеп өмірінің негізі-еңбек деп танылды. Келесі қабылданған шара «РКФСР халқының сауатсыздығын жою туралы» декреті ересек тұрғындарды оқытудың саясатты жариялаған маңызды құжат болды. 1919 жылы 26 желтоқсанда қабылданған декрет бойынша 8 жастан 50 жасқа дейінгі барлық азаматтар өз қалауынша, орыс немесе ана тілінде оқып, хат тануға міндеттелінді (Развитие, 2016:4). Осы міндеттен де, оқудың өзінен де жалтарушылар, сондай-ақ сауатсыздардың мектептерге баруына жол бермегендер қылмыстық жауапкершілікке тартылатыны жайлы ескертіліп, бекітілді. Атқарушы органдармен мәжбүрлеп сауат ашу шаралары да қарастырылды. Бірінші кезекте, мәжбүрлеу шараларына 14-тен 20 жасқа дейін, екінші кезекте 20-дан 40-қа дейін, үшінші кезекте 40-тан 60 жасқа дейін азаматтар-

ды жегу жоспарланды (АОММ Қ.72. Т.1. Іс.95. П.117)

Жаңа билікпен халық ағарту ісін реформалау барысында коммунистік тәртіпке бейімделген білім беру жүйесіне ерекше назар аударылды. Бір жағынан, индустрияландыру міндеті қойылып, елге сауатты азаматтар қажеттілігі туындаса, екінші жағынан большевиктер адамдардың санасын өзгертуді, жаңа идеологияны насихаттау идеясын қатаң ұстанды. Бұл мақсаттарды жүзеге асыру барысында халық сауаттылығының төмен деңгейі басты кедергі атанды.

1920 жылғы жүргізілген халық санағы бойынша Семей өңірінде сауаттылық деңгейі 13,3%-ды құрады, бұл жалпы республикалық сауаттылық деңгейінен 1%-ға төмен болды (Статистико-экономический обзор, 1923:95). Өңірдегі төмен сауатсыздық деңгейі ең алдымен, ауыл тұрғындарына қатысты анықталды. Егер қаладағы сауатты тұрғындар 40,5%-ды құраса, ауылдық жерлерде сауаттылық деңгейі (10,4%) 4 есе төмен болды (Казахстанский город, 2023:46). Бұл, ең алдымен өңірдегі халықтың басым көпшілігі қалалар мен қалалы мекендерге қарағанда сауатсыздық жою шараларының баяу жүретін ауылдық жерлерде шоғырлануына байланысты төмен сауаттылық деңгейімен түсіндіріледі.

Семей өңірінде сауатсыздықты жою бойынша жұмыстар 1920 жылдың жазында, 143 сауатсыздықты жою мектебі мен ересектерге арналған 21 бірінші басқыштағы мектептердің жұмыс істеуінен бастау алды (Рахматулина, 2021:42). Қолданыстағы сауажой мектептеріне бірінші кезекте: қарапайым жұмысшыларды, батрақтарды, кедейлерді, колхозшыларды әсіресе, әйелдерді тарту саясаты көзделді (Тасырова, 1984:52). Бұл мақсатты жүзеге асыру барысында үгіт-насихат жұмыстарының түрлі формалары: дәрістер, киносеанстар, плакаттар, дауыстап оқу және т.б. қолданылды. Сауатсыздықты жою процесі мүмкіндігінше коммунистік идеологиямен насихатталып, сауат ашушылар большевиктік ұрандар бойынша оқып, жазуды үйренді. Әсіресе, 1920 жылдары саяси плакаттар көбінесе насихат құралы ретінде кеңінен қолданылды. Большевиктер сауаттылығы төмен елде плакаттарды хат танымайтындарды оқуға шақырумен қатар, оларды коммунистік идеологияны жеткізудің бір әдісі ретінде қарастырды: біріншіден, қарапайым мәтін мен графикаға бір қарағаннан-ақ нақты хабар жеткізілсе, екіншіден халыққа коммунистік құндылықтарды дәріптеп, саяси сенімді орнату мақсаты көзделді.

1-сурет – «Неграмотный — тот же слепой. Всюду его ждут неудачи и несчастья» (сол жақта), «Организуйте избы-читальни» (оң жақта) (Е.Игнатович, 2021:12).

1-ші суреттен кеңес үкіметінің қараңғылықтың көлеңкесінде күн кешіп, оқуға ынтасы жоқ шаруаларды жаңа мемлекетте ұйымдастырылған оқу-үйлерінен сауат ашуға үгіттеу саясатын көре аламыз. Кеңес үкіметі сауатсыздықты толығымен жою үшін, тек мектептердің жеткіліксіздігін атап, оқу-үйлері бұл процеске белсенді қатысуы керек деп болжады. Олар негізінен ауылдық жерлерде шоғырланғандықтан, барлық жастағы ауыл тұрғындарының бос уақыттарын әртараптандыруы керек еді. 1920 жылдардағы кітапхана жүйесінің элементі бола отырып, оқу-үйлері ауылдағы негізгі саяси білім беру мекемесінің функцияларын атқарды. Сондықтан оқу-үйлерінде сауатсыз ауыл тұрғындарын білім алуға баулумен бірге, оларға биліктің идеологиялық саясатын дәріптеу жұмыстары да қатар жүргізілді.

Мұрағат деректері бойынша губернияда оқу-үйлерінің жалпы саны 1921 жылы 156-дан 1925 жылы 173-ке жетті (ҚР ОМА Қ.81. Т.1. Іс.17. П.13а). 1926 жылы өңірде болыстық 82 оқу-үйлері жұмыс істесе, ауылдағы оқу-үйлерінің саны (205) 2,5 есе көп болды (Ежегодник, 1927:345). Ресми мәліметтерге сәйкес оқу-үйлері санының көп болуынан, олардың кейбірі мемлекеттік бюджеттен тыс қоғамдық қаражатпен қамтамасыз етілгендіктен олардың нақты санын есепке алу қиынға түсті. Сондықтан республикалық және жергілікті статистикалық деректерде өңір-

дегі оқу-үйлері санының біршама сәйкессіздігі байқалады.

Өңірдегі халықтың басым көпшілігін ауыл тұрғындары екенін атап өткеніміздей, ауыл тұрғындары үшін тегін сауат ашуды мүшелік жарналардан тұратын «Сауатсыздықты жою» қоғамы қарастырды (жылына қала үшін-1 рубль, ауыл-50 тиын). Кеңестік губерниялық съезінің есебінде қызметкерлер: «халықтар арасындағы сауатсыздықты жою жұмысы жақсы, нәтижелі, қалаға қарағанда ауыл кедейлері бар ынтасымен жақсы оқып жатыр» деп баяндалады (Беткенбаева, 1983:99).

1924 жылы Семей өңірінде тұңғыш қызметін бастаған «Сауатсыздық жойылсын» қоғамының мүшелігіне жазылғандардың саны бастапқыда 700-ді құраса, 1927 жылы қоғамның мүшелер саны 2500-ге дейін жетуі мүшеліктің 28%-ға ұлғайтты. 1925-1926 оқу жылына қоғаммен 300 адам хат танып шықты, дегенімен қаржылай қолдаудың әлсіз күйінен Семей губерниясы бойынша қоғаммен жоспарланған барлық жұмыстың тек 18%-ы ғана орындалды (ҚР ОМА Қ.766. Т.1. Іс.4. П.18).

1927 жылдың қазан айына БОАК пен ХКК-нің РКФСР халқының сауатсыздығын жою жоспарын бекітуге байланысты Семей губерниясының Халыққа білім беру бөліміне сауатсыздық жою науқанын 1923-1926 жылдары күшейту туралы нұсқаулар берілді. Сауатсыздықты жою-

мен қамтылған негізгі контингент еңбекке қабілетті 14-25 жас аралығында сауатсыз 370.066 адамның 270.000 адамын, оның ішінде орыс халқын-100%, қазақ халқының 50%-ын сауатсыздықты жою пунктерінен өткізу жоспарланды (АОММ Қ.415. Т.1. Іс.107. П.7). Дегенімен, өңір-

дегі сауатсыздықты жоюдың қалыптасқан желісі сауатсыздардың үлкен контингентіне қызмет көрсетуге қуаты жетпеді. Қолданыстағы желілер, тіпті әскерге шақырылушылар мен ұйымдасқан халық арасындағы сауатсыздықты толығымен жоюға мүмкіндік бермеді. (1-кесте).

1-кесте – Семей өңіріндегі тұрғындар арасындағы сауатсыздықты жою жоспары (АОММ Қ.73. Т.1. Іс.409. П.105).

Ұлты	14-25 жас аралығындағы сауатсыздар саны	Оқытылды			
		1923-1924	1924-1925	1925-1926	Барлығы
орыс	168.836	2000	3000	2905	7905
қазақ	101.110	1000	5000	9836	15836
барлығы	269.946				23741

1-ші кесте 1923-1927 жылдар аралығында сауатсыздықты жою пунктерінен шамамен 24.000 адамның сауатын ашуы, бұл бекітілген жоспар бойынша атқарылуыға тиіс жұмыстың тек 8,9%-ы орындалғанын көрсетеді (АОММ Қ.73. Т.1. Іс.409. П.105).

Мұрағат қорларында сақталған Семей губерниясының саяси хатшылығының №1208 циркуляр хатынан ересек тұрғындардың арасындағы сауатсыздықты жоюға: сауатсыздықты жою пунктері санының жеткіліксіздігі, олардың арасындағы үлкен арақашықтық, пунктердің материалдық нашар жабдықталуы, білім алушылар санының аздығы, мұғалімдер тапшылығы, бюджеттен қолдаудың әлсіздігі және т.б. кедергілердің орын алуы анықталды. Бұл өз кезегінде, өңірде халықтық білім беру ісінің тұрғындардың ағартушылық қажеттілігін қанағаттандыра алмағандығын көрсетеді.

Өңірдегі сауаттылық жұмыстарының баяу қарқынмен жүзеге асырылуына кеңес билігінің алғашқы жылдарында өлкеде орын алған қиындықтардың ауыр салдарын да атап өтуге болады. Халық арасындағы сауатсыздықты жоюды тежейтін негізгі факторларға: әлеуметтік-психологиялық, қаржылық, кадрлық, әдістемелік-ұйымдастырушылық және т.б. әсер етті.

Біріншіден, азамат соғысының зардабы, 1921-1922 жылғы аштықтың қасіреті халықтық білім беру мекемелері санын күрт төмендетіп, мектептерді жауып, мектептен тыс мекемелердің жұмысын толығымен тоқтатты. Аштықтан тоз-тозы шыққан балалардың білім алуынан бұрын, оларды азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселесі өткір тұрды. Айлап жалақысын алмаған

білім қызметкерлері қызметтерін босатты. Тек балалар үйлері қамқорсыз қалған балалардың баспанасы ретінде азаймайды, керісінше ондағы тәрбиеленушілердің саны кеңейді.

Мектеп бөлімінің міндеті аштыққа ұшыраған губерниялардан шыққан балалар партиясын балалар үйіне орналастыру болды, сондықтан қаладағы балалар үйлерінің саны 9-дан 12-ге дейін ұлғайтылды. Дегенімен, губерния бойынша панасыз балалардың нақты саны белгісіз. Семей губерниясының жұмысшы-шаруа инспекциясының басқарушысы П.Калачевтің балалар үйлерінің жағдайы туралы баяндамасында өңірде 1921 жылы қолданыстағы 23 балалар үйінің 20 үйінде тексеріс жүргізіліп, 739 баланың тәрбиеленуі анықталғанын баяндайды (АОММ Қ.73 Т.1. Іс.42 П.70).

Балалар үйлерінің қолданыстағы желісінде аштыққа ұшыраған аудандарда балаларды туыстарына жіберіп, өзге адамдарға тәрбиелеуге беру арқылы ішінара түсірудің арқасында балалар үйлерінің саны қысқартылуына қол жеткізілді. Балалар үйлерінің 1924 жылдан 21-ден 1926 жылы 17-ге дейін қысқаруы, бұл тәрбиеленуші балалар санын 1,5 есеге қысқартуға мүмкіндік берді.

Екіншіден, сауатсыздықты жою процессінде әлеуметтік-психологиялық қиындықтардың пайда болуымен сипатталды. Биліктің сауатсыздықты жоюға деген ұмтылысын жұрт барлық жерде бірдей қабылдай алмады, сауатсыздықты жою науқаны олар үшін қосымша күш пен уақытты талап етіп, күнделікті тұрмыста маңызды шаруашылық істерінен алшақтатқандай болды. Бұл көңіл-күй 1920 жылдардағы білім беру бөлімдерінің есеп хаттарынан анық байқалады

(Әбікей және т.б., 2022:172). Семей губерниялық халыққа білім беру бөлімінің ақпараттық хатында «далада және көкөніс бақшасында жұмыс істеу көпшіліктің назарын мектептен алшақтатып, мектептерде сабаққа қатысу айтарлықтай төмендеп, көптеген мектептер жабылды» деп мәлімдейді (АОММ Қ.72. Т.1. Іс.95. П.15).

Ересек тұрғындарды оқытудағы қиындықтар еңбек қызметін біріктірумен байланысты болды. Отбасының барлық мүшелерінің, соның ішінде балалардың еңбек процесіне араласуы, кедей отбасылардағы балалардың мектепте оқуына кедергі келтіретін шаруа қожалықтарының қуаттылығы әсер етті. Сауатсыздықпен күресте ағарту бөлімдері ауыл шаруашылық жұмыста-

рының маусымдылығына басты назар аударды. Өңірдің бұл тұрмыстық жағдайын есепке ала отырып, Семей губерниялық саяси ағарту бөлімі сауатсыздықты жою бойынша барлық жұмысты екі кезеңге бөлді: қысқы және жазғы. Сауатсыздықты жою пункттерінде жазғы жұмыс кезеңі тек көшпелі және жартылай көшпелі қазақ халқы арасында өтті. Мәселен 1925-1926 жылдары сауатын ашқан 9836 қазақ халқының 6405-і жазғы маусымда, тек 3431-і қысқы уақытта сауажой желісінен өтуі, жаз мезгілінде көшпелі халық арасында сауатсыздықты жою қысқы маусымға қарағанда табысты жүргенін төмендегі кестеде көрсетеміз (АОММ Қ.73. Т.1. Іс.409. П.110). (2-кесте).

2-кесте – 1923-1926 жж. Семей өңіріндегі сауат ашушылар саны (АОММ Қ.73. Т.1. Іс.409. П.105).

оқытылды	орыстар	қазақтар	қысқы маусым	жазға маусым	барлығы
1923/24 жыл	2000	1000	-	-	3000
1924/25 жыл	3000	5000	1067	3372	8000
1925/26 жыл	2905	9836	3431	6405	12741
Барлығы	7905	15836			23741

2-ші кестеден орыс халқына қарағанда қазақ халқында сауатсыздықты жою бойынша көрсеткіштің жоғары болғанын байқауға болады: біріншіден, қазақ халқының арасында білім алуға деген құштарлық сауажой пункттерінің шамадан тыс жүктелуіне әкелді, екіншіден, көшпелі халық үшін сауатсыздықты жою шаралары жазғы кезеңде жүргізілуі қазақ халқын оқытудың тиімді нәтижелерін берді. Нәтижесінде сауатын ашқан қазақтардың саны (15,7%) орыс халқынан (4,6%) шамамен 4 есе жоғары болды.

Үшіншіден, қоғамның санасында патриархалдық-феодалдық қатынастар ғасырлар бойы басымдылық танытып келгендіктен, «қыз – жат жұрттық» деген түсінік терең тамыр тартқан ауылдарда кейбір отбасылар қыздарының білім алуын қолдамады (Мұхатова, 2021:42). Сондай-ақ, мектеп үй-жайларының нашарлығы, әйел мұғалімдерінің жетіспеуі, оқу-күралдарының тапшылығы ата-аналардың қыздарын оқуға беру ынтасынан айырды.

Әйелдердің, әсіресе қазақ әйелдерінің сауат ашу жұмыстары іс жүзінде 1925 жылдан басталып, ең алдымен, қалаларда, жұмысшы аудандарда және жұмыстың бір бөлігі ғана ірі болыстарда тек содан кейін ауылдарда жүргізілгендігін атап өткен жөн. Жұмыстың бұл тұжырымын қазақша

сауат ашу ұяшықтарының барлығы қалалар мен өндірістік аймақтарда және болыстардың аз ғана бөлігінде орналасуымен түсіндіріледі.

Әйелдер арасындағы сауатсыздықпен күресте «Қызыл отау» ұйымы мәдениет пен ағартудың маңызды ошағына айналды. Олар әйелдердің қоғамдық ұйымдарының тікелей басшылығымен және арнайы қаражаттың есебінен жұмыс істеді. Өзге қоғамдық ұйымдардан айырмашылығы «Қызыл отаулар» ауылмен бірге көшіп-қонып жүрді, ал орындалатын міндеттер қатары ағарту міндетінен бөлек, халыққа медициналық көмек көрсетумен толықтырылып, кейбір жағдайларда құқықтық қорғау объектілерінің рөлін атқарды. 1925-1926 жылдардың санақ есебінде Семей өңірінде алғашқы 4-қызыл отаулар пайда болғаны белгілі болса, 1927 жылдары қызыл отаулардың саны 7-ге жетті (ҚР. ОМА Қ.81. Т.1. Іс.1513. П.15).

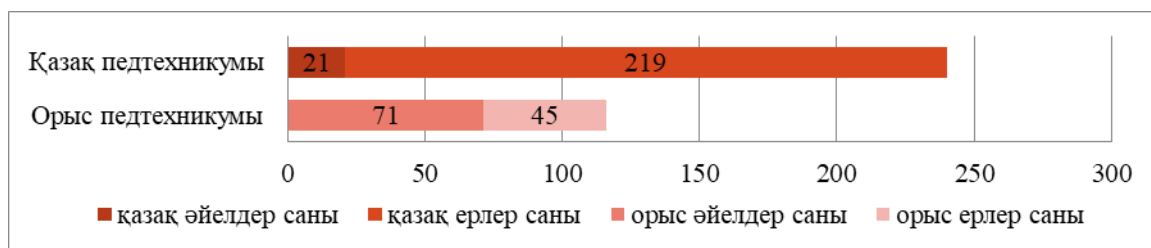
Өңірде қызыл отаулардың жанынан арнайы сауатсыздықты жою пункттері ашылып, қызмет көрсетті. Мәселен, Семей губерниясында 112 қыз-келіншекті қамтыған 6 сауатсыздықты жою пункті жұмыс істеді. Сондай-ақ орыс және қазақ әйелдері үшін жекелеген сауатсыздықты жою пункттері ашылды. Мысалы, Қарқаралы уезінде орыс ұлтының пунктінде 22 әйел сауатын ашса,

қазақ пунктінде олардың саны екі еселеніп, 44 қазақ әйелі білім алды (Культурное строительство, 1965:392-393).

Қыз-келіншектердің сауат ашу жұмыстарына белсенділік танытуын Семей губерниялық №1 Қызыл отау үйінің меңгерушісі Аксеновтың әйелдер арасындағы сауатсыздықты жою пунктін қызметі туралы ақпараты да куәландырады. Онда 1927 жылдың наурыз айында сауатсыздықты жою пунктіне 12 мен 25 жас аралығында 30 қыз-келіншектердің өз қалауларымен сауат ашуға келгендігі айтылады (АОММ Қ.415. Т.1. Іс.379. П.33). Қызыл отаулардың жабдықталуы өте нашар болғанына қарамастан, ауыл қоғамының және еңбекшіл әйелдер қауымының арасында үлкен қолдауға ие болды. Мысалы, «Әйел теңдігі» журналы беттерінде Аягөз ауданында жұмыс істеп жүрген 1220 жұмысшы әйелдердің егістіктен түскен қаражатқа қызыл отау жанындағы сауатсыздықты жою мектебіне оқу жаб-

дықтарын сатып алғаны туралы мақаласы жарық көрген (Біткенбаева, 1982:75).

1927 жылдың соңына мектеп жасындағы қыздардың І-ші басқыш мектептерде білім алуы (32,86%) ер балалармен салыстырғанда (67,14%) 2 есе төмен көрсеткішті көрсетті, ал кәсіби оқу орындарында олардың саны мүлдем аз болды. Қыздардың басым көпшілігі орта білімді оқу орнын тәмамдаған соң, олардың бір бөлігі ғана ЖОО-да оқуларын жалғастырды. Қыз-келіншектер негізінен еңбекте қолайлы мамандық түрлерін таңдады. Мысалы, іс-қағаздарын жүргізу, тігін курстары, ақушерлік техникум әйел азаматтары қатарынан толықты. 1927 жылға қазақ педтехникумның 240 білім алушыларының ішінде 91%-ын ерлер құраса, әйелдердің үлесі тек 9%-ды құрады, ал өңірдегі орыс педтехникумындағы орыс әйелдерінің үлесі ондағы ерлердің үлесінен 22%-ға жоғары болуымен ерекшеленді. (Ежегодник, 1929:272). (Сурет-2).

2- сурет – Қазақ және орыс педтехникумдарындағы білім алушы ерлер мен әйелдер саны, 1927 ж, (Ежегодник, 1929:272).

Төртіншіден, экономикалық фактор – жаңа экономикалық саясатқа көшуге байланысты барлық мектептер мен мәдени-ағарту мекемелері жергілікті бюджетке ауыстырылды. Бұл мектептер мен ағарту мекемелерінің бөлімдерін минимумға дейін күрт төмендеуіне әкелсе де, олардың жұмысы тоқтатылмады. Мектептерді материалдық қолдау үшін қаражатпен қамтамасыз ету мәселесі өткір тұрды. Білім берудің бөлімдеріне берілген нұсқаулықта мектептерді халықтың өзіне қаржылай ұстауға шарт жасасу құқығы берілді. Кейбір ауыл мектептері толығымен қоғамның қаражатына ұсталды. Мысалы, Зайсанның Прохладный ауылында ауыл адамдары мектепті өз қаражаттарына ұстауға келісім беріп, тек мұғалім үшін жалақыны үкіметтен сұратқан (ҚР ОМА Қ.81. Т.1. Іс.997. П.57).

Қаржылық дағдарыс, халық ағарту комиссиясының қаржылай қамтамасыз етілмеуі: оқу-ағарту мекемелері санының қысқаруына, ондағы

білім алушылардың азаюына әкелді. Әсіресе күрт құлдырау 1921 жылдың екінші жартысынан басталып, 1923 жылдың көктеміне дейін жалғасты. Семей өңірінде ең көп таралған оқу орны І-ші басқыш мектептері болды. Егер 1921 жылы 788 – І-ші басқыш мектеп жұмыс істеп, ондағы білім алушылар саны 55483-ті құраса, 1923 жылы олардың саны 441 мектепке қысқарып, білім алушылар саны (25263) 2 есеге азайды (ҚР ОМА Қ.81 Оп1. Іс.335 П.17, Календарь-справочник, 1924:28).

Өңірдегі халықтық білім берудің жағдайының жақсаруы 1920-шы жылдардың орта тұсында білім саласына субсидиялардың ұлғаюына байланысты нығайды. Жалпы бюджеттен оқу-ағарту ісіне бөлінетін қаражаттың тең жартысы өңірде кең таралған І-ші басқыш мектептерінің үлесінде болуы олардың санын едәуір ұлғайтты. Мысалы, 1923-ші жылдардағы мектептер санын 1926-шы жылдармен салыстырсақ, І-ші

басқыш мектептерінің саны (770) 88%-ға, білім алушылар саны (47604) 75%-ға едәуір ұлғайғандығы көрінеді. Өңірде мектептер желісінің кеңеюі жүрседе, 1927 жылы 2236 адам немесе жалпы оқушылар санының 6%-ы І-ші басқыш мектептерде орындар мен мұғалімдердің жетіспеушілігінен бас тартуына тура келді (Ежегодник, 1927:341).

Бесіншіден, әдістемлік-ұйымдастырушылық, педагог-кадрлармен қамтамасыз ету мәселесі жаңа саяси, экономикалық және әлеуметтік жағдайларға бейімделу қиындықтарымен байланысты жалпы проблеманың бір бөлігі болды. Өңірде мұғалімдер кадрлары мен сауатсыздықты жоюшылардың тапшылығы мәселесі күрделене түсті. Барлық мұғалімдер кеңес үкіметінің позициясына бірден ауысқан жоқ, олардың ағартушылық өзгерістерге қарсылық танытқан кездері орын алды. Жергілікті жерлердегі есептерден мұғалімдердің жекелеген ауылдарда қарсылық көрсеткені жөнінде айтылады. Мәселен, Нарым болысында және Күршімде мұғалімдер халық арасындағы жұмысқа сирек қатысуынан мәдени-ағарту жұмыстары мүлдем жүргізілмеген. Мектептерде бір мұғалімге 100-150 оқушыдан келді. Бір Өскемен уезінде тек 70 мұғалім болғанын атап өту де жеткілікті (Дурново, 2019:62).

Кеңестік билікке мұғалімдерді сендіріп, жаңа білім беру жүйесін ұйымдастыруға мұғалімдерді тарту мәселесі өткір тұрды. Коммунистер ағартушылықты партия мен мемлекеттің саясатымен біріктіруде жаңа педагогиканың міндетін көрді, ал қолда бар мұғалімдер, ескі зиялы қауым негізінен діни бағытта болғандықтан атеистік тәрбие бере алмады. «Коммунизм идеяларымен қаныққан» жаңа мұғалімдер кадрларын даярлау үшін педагогикалық білім беруді қайта құру жүргізілді.

Мектептер үшін білікті кадрлар даярлау үшін қалалар мен уездерден, әсіресе қазақ мектептерінен мұғалімдер іріктеліп алынып, Семей қаласына педагогикалық курстарға жіберілді. Қазақ мұғалімдерін жедел даярлау мақсатында халық ағарту бөлімімен бір жылдық және қысқа мерзімді педагогикалық курстардың ұйымдастырылуы өңірде І-ші басқыштағы мектептердің өсуіне әкелді. 1920-1927 жылдар аралығында қазақ тілінде білім беретін мектептердің саны Семей губерниясында 24-тен 220-ға дейін, шамамен 10 есе екпінді өсті (АОММ, Қ.73, Т.1, Іс.42, П.83).

1920-шы жылдардың соңына мұғалімдердің білім деңгейі қанағаттанарлық деңгейді көрсетті: төмен арнайы білім-24,1%, орта арнайы бі-

лім-7,7%, жоғары-1,6%. Мұғалімдер біліктілігін ішінде арнайы төмен білімінің жоғары пайызы – қысқа мерзімді педагогикалық курстарды тәмамдап шыққан тыңдаушылар қатарының көп болу есебінен жүрді. Мектеп мұғалімдерінің көбінде, әсіресе қазақ мұғалімдерінде жалпы білім мен арнайы дайындықтың болмауынан Губерниялық ХББ бөлімімен 1925-1926 жылдары қазақ мұғалімін қайта даярлау бойынша біліктілікті арттыру курстарын ұйымдастырды. Семей уезінде- 47 адамға, Павлодар уезінде-103 адамға, Бұқтырма уезінде-25 адамға, Қарқаралы уезінде-71 адамға және Зайсан уезінде-61 адамға 1 ½ айлық мұғалімдер курстары ашылып, қазақ мұғалімдігі 80%-ға қамтылды, бұл ретте біліктілікті арттырудан бөлек, мектептерде жаңа қазақ әліпбиін енгізу бойынша жұмыстар жүргізілді (Ежегодник, 1927:348)

Сонымен қатар, әдістемелік тұрғыдан нашар ұйымдастырылған сабақтар білім алушылардың қызығушылығын тудырмады, осыған байланысты қолданыстағы сауатсыздықты жою мектептеріне сабаққа қатысу мәселесі ерекше өткір тұрды. 1923 жылы губерниялық халыққа білім беру бөлімі сауатсыздықты жою пункттері мен мектептеріне арналған жұмыс бағдарламаларын білім ордаларына жібергеніне қарамастан, барлық мекемелер оларды уақытында ала алмады. Көп жағдайда уездік әдіскерлер бірнеше айлар бойы өзекті емес мәселелерді қарастырумен, әдістемелік бөлімшелердің құзыреттілігіне кірмейтін сұрақтармен шұғылданды. Мәселен, уездерде жиі шоғырланбаған, жеті жылдық мектептің, ІІ-ші басқыш мектептер мен шаруа мектептерінің бағдарламасын пысықтауға күш-қуаттары жетпей, зая уақыттарын жұмсаған (Богенбаева, 2001:84). Нәтижесінде Уездік бөлім қызметкерлерінің жауапсыздығы, шын мәнісінде, әр мұғалімге, ең бастысы, білім беру жүйесіне кері әсерін тигізді.

Қазақстандағы баспа ісінің дағдарысқа тап болуына байланысты қазақ мектептерінің ана тіліндегі оқу құралдарымен жетіспеушілігі өткір сезілді. Мысалы, қазақ сауатсыздықты жою пункттерінде 6-10 адамға 1 оқулықтан келді. Өңірде қазақ сауатсыздықты жою пункттері сауат ашуда М.Жұмабаевтың «Сауатты бол», М.Дулатовтың «Есеп құралы» оқу құралдарын басшылыққа алды (АОММ Қ.185. Т. 1. Іс.41. П.22-62).

Қазақ педагогикалық техникумы мен қазақ мектептері үшін араб әліпбиін қолдану үлкен қиындық тудырды. Тек 1924 жылы ғана қазақ ұлттық зиялыларының көрнекті өкілі А. Байтұрсынов уақыт талабына, қазақ тілінің ерек-

шеліктеріне сай жаңа әліпбиді құрастырды. Іс жүзінде оны енгізу баяу жүрді. Ал 1928 жылы одақтық, жергілікті биліктің шешімімен ұлттық мектептерді латын графикасына көшіру басталды. Алайда, латын әліпбиінің қолданылуы тек 1940 жылға дейін созылып, орыс әліпбиінің негізінде қазіргі графика жұмыс істей бастады. Алфавиттегі бұл өзгерістер жазбаша қазақ тілінің дамуына едәуір әсерін тигізді, мектептердің қызметі мен қазақ тілінде оқытудың нәтижелілігін қиындатты.

Осы және өзге де факторларды ескере отырып, биліктің белсенді күш-жігеріне қарамастан, өңірдегі сауатсыздық мәселесі маңызды болып қала берді және қаржылай ресурстарды тиімді пайдалану, білім беру инфрақұрылымын нығайту, білім берудің маңыздылығы туралы қоғамдық сананы арттыруды қоса алғанда, одан әрі кешенді шараларды талап етті.

3-кесте – 1926 жылғы санақ бойынша Семей өңіріндегі халықтың сауаттылық деңгейі.
Есептелді: Бүкілодақтық халық санағы-1926 ж. Том 8, Қазақ АКСР, Мәскеу, 1928.-Б. 86-91.

Ұлты	Бүкіл халық	Сауатты халық абс.	Сауаттылық пайызы %
орыстар	398657	134268	33,7%
украиндер	140233	45629	32,5%
қазақтар	714637	63131	8,8%
өзге ұлттар	56664	22586	39,6%

Қазақ халқының төмен сауаттылығына қатысты сол кездердегі құжаттардың беттерінде «егер тек бір ғана жергілікті қазақ халқы мен өте аз мөлшердегі байырғы қоныс аударушыларды қалдырып, қала тұрғындары мен жаңадан қоныс аударған халық есептен шығарылса, сауаттылықтың бұл төмен пайызы одан да төмен болар еді», деп көрсетіледі (Рахматуллина, 2019:63). Қазақ халқының сауаттылығының төмен деңгейі, әсіресе ауылдағы қазақ қыз-келіншектердің сауатсыздығының есебінен жүрді. Егер, 1926 жылы губерния бойынша қазақ ерлерінің сауаттылығы–13,8% болса, қазақ әйелдері үшін сауаттылық деңгейі небәрі–1,2%-ды құрады. Осы тұста, қаладағы қазақ әйелдерінің сауаттылығы 8 есе жоғары 9,3%-ды көрсетті. Бұл өз кезегінде, қаладағы сауатты қазақ әйелдерінің абсолютті санының аз болуымен түсіндіріледі (Бүкілодақтық санақ, 1926:86-91).

1927 жылы қолданыстағы 218 сауатсыздықты жою пунктінен қосымша 8066 адам оқып, жазуға үйретілседе, қалған 483545 ересек тұрғын-

Өңірдегі сауаттылық деңгейіне объективті баға беру үшін 1926 жылғы Бүкілодақтық санақ мәліметтеріне сүйенсек, Семей өңіріндегі сауаттылық деңгейі 20,2%-ды құрады. Бұл көрсеткішті 1920-шы жылғы санақ мәліметтерімен салыстырғанда, өңірдегі сауаттылықтың тек 1,5 есеге артқанын көруге болады. Дегенімен, бұл аралықта қазақ халқының сауаттылығы 2½ есеге, ал орыс және т. б. ұлттар сауаттылығы 1 ½ есеге дейін өсті. Қазақ халқы тарапынан сауат ашу жұмыстарына белсенділік танытылғанымен, бұл тұста, санақ мәліметтерінен Семей өңірінде тығыз шоғырланған қазақтардың сауаттылық деңгейі жергілікті өзге ұлттардың сауаттылығынан орта есеппен 4 есе төмен болғанын көрсетеді. Өңірдегі сауаттылық деңгейінің ең көп пайызы өзге ұлт өкілдерінің үлесінде болғандығын төмендегі кестеде келтіреміз. (3-кесте).

дардың сауатын ашу міндеті тұрды. Келтірілген сауаттылық деңгейінің төмен көрсеткіштері жергілікті биліктің 1927 жылдың қазан айына дейін жоспарланған сауатсыздықты жою мәселесін толық шеше алмағандығын куәландырады (Календарь-справочник, 1928:47).

Өңірдегі сауатсыздықпен күрес жолында қалыптасқан кедергілер мен сауатсыздықты жою барысында жүзеге асырылған іс-шаралардың нәтижелерін есепке ала отырып, Губерниялық саяси-ағарту бөлімі Семей өңіріндегі сауатсыздықты жою мәселесін жоспар бойынша бекітілген мерзімге дейін толық шешуге мүмкіншіліктің жоқтығын ескерді. Өңірдегі сауатсыздықты жою үшін бөлім бұл жұмысты 3 жылға бөліп, әр жыл сайын пункттердің саны 1000 бірлікке ұлғайтып, 3000 бірлікке жеткізуді және сауатсыздықты жою пункттеріне қомақты қаржы бөлінуді талап ететіндігін болжады. Сондай-ақ сауатсыздықты жою ісін 5 жылдан кем емес ұзақ уақытқа созуды ұсынды (АОММ. Қ.415. Т.1 Іс.107. П.33).

Өңірдегі сауатсыздық жою бағдарламасын жүзеге асыру барысында: жауапты мекемелермен сауаттылық көрсеткішін бұрмалап беруі, сауатсыздықты жою науқанында орындалуға тиіс шаралар жартылай не толығымен жүзеге аспай қалуы, олардың халықтан қолдау таппауынан 1927 жылдың 20 қаңтарынан бастап үкімет сауатсыздықты жою жөніндегі төтенше комиссияны қайта құруға мәжбүр етті. Осылайша, 1920-шы жылдардағы жылдардағы сауатсыздыққа қарсы биліктің күш-жігері нәтижесіз болмаса да, жеткіліксіз болғанын көреміз. Сондықтан сауатсыздыққа қарсы күрестің шегі 1932 жылға дейін шегінді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, 1920-шы жылдары Семей өңірінде сауатсыздықты жою жөніндегі жүзеге асырылған іс-шараларды қарастыру нәтижесінде бірқатар түйінді тұжырымдарды қарастыруға болады. Ең алдымен, зерттелетін кезең Семей өңіріндегі сауатсыздыққа қарсы күрес міндетінің күрделілігін көрсетті. Сауатсыздықты жою науқанын жүзеге асыруды айтарлықтай қиындатқан: экономикалық қиындықтар, әлеуметтік-мәдени ерекшеліктер мен кадрлық-ұйымдастырушылық дайындықтың жеткіліксіздігі сияқты бірқатар факторлар анықталды.

Атап айтқанда, шектеулі ресурстар, педагогикалық кадрлардың жеткіліксіздігі, сондай-ақ жергілікті ерекшеліктер мен халықтың білім алу қажеттіліктерін түсінбеушілігі мен немқұрайлы

қарауы өңірдегі сауатсыздықты жою нәтижелері күтілгеннен әлдеқайда аз табысқа жеткенін көрсетті. Сонымен қатар, қоғамда қалыптасқан дәстүрлі көзқарас, әсіресе қыздарға білім беруді ұйымдастырудағы қиындықтар сауаттылық деңгейіне айтарлықтай кері әсерін мұрағат деректері айғақтайды.

Мектеп жүйесі енгізілгенімен, мектеп жасындағы балалардың едәуір бөлігі мектептердегі орын мен мұғалімдердің тапшылығынан мектеп қабырғасынан тыс қалды, бұл ретте, сауатсыздықты жою пункттерінің жеткіліксіздігі жоспарланаған ересек тұрғындар санын қамтамасыз ете алмауы өңірдегі, сауатсыздықтың жоғары деңгейінің сақталуына әкелді, әсіресе қалаға қарағанда ауыл тұрғындарының сауатсыздығын жою мәселесі өткір тұрды.

Сауатсыздықты жою барысында жүзеге асырылған шаралар сауатсыздық деңгейін төмендетуге және Семей өңірінің тұрғындары арасында сауатсыздықты жоюға ықпал еткенімен, үкімет пен жергілікті басқарушы билік өңірдегі сауатсыздықты жою жұмысын жоспарланған мерзім аралығында толықтай шеше алмағандығы анықталды. Сондықтан сауатсыздықпен күресу мәселесі кейінгі 1930-шы жылдары да өзекті болып қала берді және мемлекет пен қоғамның одан әрі күш-жігерін қажет етті. Осылайша, 1920-шы жылы Семей өңіріндегі сауатсыздықты жою мақсатына жету жолындағы кедергілерге қарамастан білім мен дамуға деген ұмтылысты айқындайтын күрделі, бірақ маңызды процесс болды.

Әдебиеттер

- Berryman W.A. (2010). Soviet Education: Communism in the Classroom. Colby college: Honors Theses. P.602.
- Fitzpatrick Sh. (1979). Education and Social Mobility in the Soviet Union: 1921–1934. Cambridge: Cambridge University Press. P.355.
- Ignatovich E., Walter P. (2021). Political posters, the Soviet Enlightenment and the construction of a learning society, 1917–1928. European Journal for Research on the Education and Learning of Adults, Pre-published. P. 1–22.
- Абай облысының мемлекеттік мұрағаты (ары қарай-АОММ) Қ,185. Т.1 Іс.41. П.22
- АОММ. Қ,415. Т.1 Іс.107. П.33
- АОММ. Қ,415. Т.1 Іс.379. П.33
- АОММ. Қ,415. Т.1 Іс.55. П.28
- АОММ. Қ,72. Т.1 Іс.95. П.15
- АОММ. Қ,72. Т.1. Іс. 95. П.117
- АОММ. Қ,73. Т.1 Іс.409. П.105
- АОММ. Қ,73. Т.1 Іс.409. П.110
- АОММ. Қ,73. Т.1 Іс.42. П.70
- АОММ. Қ,73. Т.1 Іс.42. П.83
- Беткенбаева Ш.К. (1983). Борьба за осуществление Ленинского декрета «О ликвидации неграмотности среди населения РСФСР» в казахском ауле (1917-1940 гг.): дисс... канд. ист. наук. Алма-Ата. 194 с.
- Біткенбаева Ш.К. (1982). Қазақстанда сауатсыздықты жою жайында лениндік декреттің жүзеге асуы (1917-1940 жж.). Алматы: Ғылым. 176 б.

- Богенбаева А.К. (2001). Преобразование школьного дела в Семипалатинской области (1920-1930 гг.) // Вестник КазГУ им. Аль-Фараби. Серия историческая. №4 (23). – С.82-87.
- Буктугутова Р.С., Коньрова Р. Ж. (2021). Развитие культуры Казахстана в 20-30-е гг. XX века (некоторые аспекты) // Наука и реальность. №2(6). С.116-121. Электронный ресурс. <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-kultury-kazahstana-v-20-30-e-gg-hh-veka-nekotorye-aspekty?ysclid=lvb5vhhgmi707779359> (23.04.2024)
- Всесоюзная перепись населения 1926 года. Том 8. (1926). Москва: ЦСУ Союза СССР. 261 с.
- Дурново И. В. (2019). Из истории народного образования в Восточно-Казахстанской области в 1920-е годы XX века // Материалы конференции «Ползуновские чтения–2018». Барнаул: Алтгту. С. 59-63.
- Ежегодник Семипалатинского округа. Обзор за 1925-26 год. (1927). Семипалатинск: издание Семипалатинского Губисполкома. 430 с. <http://e-kitap.kz/book/3946/read> (24.01.2024)
- Ежегодник Семипалатинского округа. Обзор за 1927-28 год. (1929). Семипалатинск: издание Семипалатинского окрп. лана. 293с. <https://kazneb.kz/ru/bookView/view?brId=1543102> (24.01.2024)
- Әбікей А.М., Қайыпбаева А.Т., Оспанова Р.Р. (2022). Қазақстандағы сауатсыздықты жою науқанының жүзеге асырылуы // Отан тарихы. № 2(98). – Б.170-178.
- Жуманова А.З., Жумашев Р.М., Мейрамбеков А.Қ., Утегенов М.З. (2023). XX ғасырдың екінші жартысы – XXI ғасырдың басындағы америка тарихнамасындағы кеңестік кезеңдегі Қазақстан мәдениеті. // Аль-Фараби атындағы ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сериясы. №2 (109). – Б.91-105. <https://doi.org/10.26577/JH.2023.v109.i2.09> (22.04.2024)
- Казахстанский город: социально-демографический взгляд: Монография / Ж. С. Аубакирова, А. Н. Алексеенко, Э. О. Столярова, Г. А. Сарсембаева, Н.П. Краснобаева, Т.Е. Әмірзақ. (2023). Усть-Каменогорск: издательство «Медиа Альянс». 260 с.
- Календарь – справочник и записная книжка на 1924 г. (1924). Оренбург: Паровая типогр. Губсоюз, 187 с. <https://nabr.kz/bookView/view/?brId=1540707&simple=true&green=1#> (05.02.2024)
- Календарь-справочник и записная книжка добровольного корреспондента и волостного статистика на 1928 год. (1928). Қзыл-орда: Краевая типография Казгоскдата №1. 301 с. <https://nabr.kz/bookView/view/?brId=1540665&simple=true&green=1#> (05.02.2024)
- Культурное строительство в Казахстане. Сборник документов и материалов (1918-1932 гг.). Том первый.(1965). Алма-Ата: Казахстан. 566 с.
- Кунантаева К.К. (1987). К вершинам знаний: (Развитие женского образования в Казахстане. 1920-1977 гг.). Алма-Ата: Казахстан. 136 с.
- Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік мұрағаты Қ.81. Т.1 Іс.78. П.5а
 ҚР ОМА. Қ.81. Т.1 Іс.1513. П.15
 ҚР ОМА. Қ.81. Т.1 Іс.17. П.13к
 ҚР ОМА. Қ.81. Т.1 Іс.78. П.6
 ҚР ОМА. Қ.81. Т.1 Іс.835. П.17
 ҚР ОМА. Қ.81. Т.1 Іс.997. П.57
 ҚР.ОМА. Қ.766. Т.1. Іс.4. П.18
- Мұхатова О, Қайыпбаева А. (2022). 1920-30 жж. Білім жүйесінің тарихи деректері. //Аль-Фараби атындағы ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сериясы. №3 (106). –Б.54-65. <https://doi.org/10.26577/JH.2022.v106.i3.06> (22.04.2024)
- Мұхатова О.Х. (2021). Қазақстандағы 1920 жылдардағы оқу-ағарту. // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Тарихи ғылымдар. Философия. Дінтану сериясы. №2 (135). – Б.35-47.
- Нұрмұхамбетов А.А. (2021). XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы Қазақстанның білім беру қызметі саласын дамытудың негізгі үрдістері. // Отан тарихы № 3 (95). Б. 118- 126.
- Развитие народного образования в Восточном Казахстане XIX –начало XX вв. Т2. [сост. Г.Т. Касымова и др.]. (2016). Семей. С.717.
- Рахматулина Е.Ю. (2019). Художественная интеллигенция Восточного Казахстана в условиях советской модернизации 1920-1930-х гг.: дисс...канд. ист. наук. Барнаул. 256 с.
- Рахматулина Е.Ю. (2021). Художественная интеллигенция Восточного Казахстана в условиях советской модернизации 1920-1930-х гг. Барнаул: Азбука. 196 с.
- Статистико-экономический обзор Киргизской Советской Социалистической Республики.(1923). Оренбург: Типография №1. Управпромгуба. 409 с. <https://nabr.kz/bookView/view/?brId=1093260&simple=true&green=1#> (01.02.2024)
- Тасырова Т.К. (1984). Деятельность Коммунистической партии Казахстана по развитию женского образования в республике (1928-1940 гг.): дисс...канд. ист. наук. Алма-Ата: Казахский пед. ин-т им. Абая. 184 с.

References

- Abaj oblysynyn memlekettik muragaty (ary qaraj-AOMM) Q.185. Op.1 Is.41. P.22
- Abikej A.M., Kajypbaeva A.T., Ospanova R.R. (2022). Kazakstandaqy sauatsyzdykty zhoyu naukanynyn zhyzege asyrylyu [Implementation of the literacy campaign in Kazakhstan] Otan tarihy [Bulletin of the History of the fatherland], №2(98). – pp.170-178. (in Kazakh)
- АОММ. Q.415. Op.1 Is.379. P.33
- АОММ. Q.415. Op.1 Is.55. P.28
- АОММ. Q.72. Op.1 Is.95. P.15

- AOMM. Q.73. Op.1 Is.409. P.105
 AOMM. Q.73. Op.1 Is.409. P.110
 AOMM. Q.73. Op.1 Is.42. P.70
 AOMM. Q.73. Op.1 Is.42. P.83
 AOMM. Q.72. Op.1. Is. 95. P.117
 AOMM. Q.415. Op.1 Is.107. P.33
 Berryman W.A. (2010). Soviet Education: Communism in the Classroom. Colby college, Honors Theses. P.602.
 Betkenbaeva SH.K. (1983). Bor'ba za osushchestvlenie Leninskogo dekreta «O likvidacii negramotnosti sredi naseleniya RSFSR» v kazahskom aule (1917-1940 gg.). [The struggle for the implementation of Lenin's decret «On the elimination of illiteracy among the population of the RSFSR» in the Kazakh village (1917-1940): thesis for the degree of Candidate of Historical Sciences]. Almaty. 194 p. (in Russian)
 Bogenbaeva A.K. (2001). Preobrazovanie shkolnogo dela v Semipalatinskoy oblasti (1920-1930 gg) [The transformation of school business in the Semipalatinsk region (1920-1930)]. Vestnik KazGU im. Al-Farabi, Seriya Istoricheskaya. [Bulletin of Al-Farabi KazGU Historical sciences Series], №4 (23). – pp. 82-87. (in Russian)
 Buktugutova R.S., Konyrova R.Zh. (2021). Razvitie kul'tury Kazahstana v 20-30-e gg. XX veka (nekotorye aspekty) [The development of the culture of Kazakhstan in the 20-30s of the twentieth century (some aspects)] // Science & reality. №2(6). pp.116-121. (in Russian). Elektronnyj resurs. <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-kulturny-kazahstana-v-20-30-e-gg-hh-veka-nekotorye-aspekty?ysclid=lvb5vhbgmi707779359> (23.04.2024)
 Bitkenbaeva SH.K. (1982). Kazakstanda sauatyzdyqy zhoyu zhajynda lenindik dekretin zhyzege asuy (1917-1940 zh zh.). [Implementation of the Lenin Decree on the elimination of illiteracy in Kazakhstan (1917-1940)]. Almaty. Qylym. 176 p. (in Russian)
 Durnovo I.V. (2019). Iz istorii narodnogo obrazovaniya v Vostochno-Kazahstanskoy oblasti v 1920-e gody XX veka [From the history of public education in the East Kazakhstan region in the 1920s of the XX century]. Materialy konferencii «Polzunovskie chteniya–2018 [Materials of the conference “Polzunov readings–2018]. Barnaul. Altgtu. 59-63 pp). (in Russian)
 Ezhegodnik Semipalatinskogo okruga. Obzor za 1925-26 god. (1927). [The yearbook of the Semipalatinsk district for 1925-26]. Semipalatinsk, Semipalatinsky Gubispolkom. 430 p. (in Russian) <http://e-kitap.kz/book/3946/read> (24.01.2024)
 Ezhegodnik Semipalatinskogo okruga. Obzor za 1927-28 god. (1929). [The yearbook of the Semipalatinsk district for 1927-28]. Semipalatinsk, Semipalatinsky okrplan. 293p. (in Russian) <https://kazneb.kz/ru/bookView/view?brId=1543102> (24.01.2024)
 Fitzpatrick Sh. (1979). Education and Social Mobility in the Soviet Union: 1921–1934. Cambridge: Cambridge University Press. P.355.
 Ignatovich E., Walter P. (2021). Political posters, the Soviet Enlightenment and the construction of a learning society, 1917-1928. European Journal for Research on the Education and Learning of Adults. Pre-published. 1-22 p.
 Kalendar' – spravochnik i zapisnaya knizhka na 1924g. (1924). [Calendar – reference book and notebook for 1924]. Orenburg, Parovaya tipogr. Gubsoyuz. 187p. (in Russian) <https://nabr.kz/bookView/view/?brId=1540707&simple=true&green=1#> (05.02.2024)
 Kalendar'-spravochnik i zapisnaya knizhka dobrovol'nogo korrespondenta i volostnogo statistika na 1928 god (1928). [Calendar-reference book and notebook of a volunteer correspondent and volost statistician for 1928]. Kzyl'-orda, Kraevaya tipografiya Kazgoskdata №1, 301p. (in Russian) <https://nabr.kz/bookView/view/?brId=1540665&simple=true&green=1#> (05.02.2024)
 Kazhstanskij gorod: social'no-demograficheskij vzglyad (2023). [Kazakh city: socio-demographic view]. Monografiya. Ust'-Kamenogorsk, Media Al'yans. 260 p. (in Russian)
 Kazakstan Respublikasynyn ortalyk memlekettik muragaty (ary karaj- KR OMA) Q.81. T.1 Is.78. P.5q
 KR OMA. Q.766. T.1 Is.4. P.18
 KR OMA. Q.81. T.1 Is.1513. P.15
 KR OMA. Q.81. T.1 Is.78. P.6
 KR OMA. Q.81. T.1 Is.835. P.17
 KR OMA. Q.81. T.1 Is.997. P.57
 KR OMA. Q.81.T.1 Is.17. P.13q
 Kul'turnoe stroitel'svo v Kazahstane. Sbornik dokumentov i materialov (1918-1932 gg.). Tom pervyj (1965). [Cultural construction in Kazakhstan. Collection of documents and materials (1918-1932). Volume one.]. Almaty, Kazakhstan. 566 p. (in Russian)
 Kunantaeva K.K. (1978). K veršinam znaniy: (Razvitie zhenskogo obrazovaniya v Kazahstane. 1920-1977 gg.) [To the heights of knowledge: (Development of women's education in Kazakhstan. 1920-1977.)]. Almaty, Kazakhstan. 136 p. (in Russian)
 Mukhatova O, Kajypbaeva A. (2022). 1920-30 zh. Bilim zhyjesinin tarihi derekteri [1920-30's Historical data of the education system] Al'-Farabi atyndagy QazUU habarshysy. Tarihi seriyasy. [Bulletin of Al-Farabi KazNU Historical Series], №3 (106). – pp.54-65. <https://doi.org/10.26577/JH.2022.v106.i3.06> (22.04.2024) (in kazakh)
 Mukhatova O.H. Kazakstandagy 1920 zhyldardagy oku-agartu. (2021). [Education in Kazakhstan in the 1920's] P.N. Gumilev atyndagy Euraziya ulttyq universitetinin habarshysy. Tarihi gylmdar. Filosofiya. Dintanu seriyasy [Bulletin of the P.Gumilyov ENU Historical sciences. A series of philosophy. Religious studies]. №2(135). – pp.35-47 (in Kazakh)
 Nurmuhambetov A. A. (2021). XX gasyrdyn 20-30 zhyldaryndagy Kazakstannyn bilim beru kyzmeti salasyn damytudyn neziggi urdisteri [The main trends in the development of the sphere of educational activity in Kazakhstan in the 20-30s of the twentieth century] // Otan tarihy [Bulletin of the History of the fatherland] № 3 (95). pp.118- 126. (in Kazakh)

Rahmatulina E.YU. (2019). Hudozhestvennaya intelligenciya Vostochnogo Kazakhstana v usloviyah sovetskoj modernizacii 1920-1930-h [The artistic intelligentsia of East Kazakhstan in the conditions of Soviet modernization of the 1920-1930s: thesis for the degree of Candidate of Historical Sciences]. Barnaul. 256 p. (in Russian)

Rahmatulina E.Yu. (2021). Hudozhestvennaya intelligenciya Vostochnogo Kazakhstana v usloviyah sovetskoj modernizacii 1920-1930-h gg. [The artistic intelligentsia of East Kazakhstan in the conditions of Soviet modernization of the 1920-1930s]. Barnaul. Azbuka. 196 p. (in Russian)

Razvitie narodnogo obrazovaniya v Vostochnom Kazakhstane XIX – nachalo XX vv. Tom vtoroj. (2016). [Development of public education in East Kazakhstan of the XIX –early XX centuries. VoP.2]. [sost. G.T. Kasymova i dr.]. Semey. 717 p. (in Russian)

Statistiko-ekonomicheskii obzor Kirgizskoi Sovetskoj Sotsialisticheskoi Respubliki. (1923). [Statistical and economic review of the Kyrgyz Soviet Socialist Republic]. Orenburg, Tipografia 1 Upravpromguba. 409 p) (in Russian) <https://nabr.kz/bookView/view/?brId=1093260&simple=true&green=1#> (01.02.2024)

Tasyrova.T.K. (1984). Deyatel'nost' Kommunisticheskoi partii Kazakhstana po razvitiyu zhenskogo obrazovaniya v respublike (1928-1940 gg.) [Activities of the Communist Party of Kazakhstan on the development of women's education in the Republic (1928-1940): thesis for the degree of Candidate of Historical Sciences]. Almaty, Kazakh Pedagogical Institute of Abai. 184 p. (in Russian)

Zhumanova A.Z., Zhumashev R.M., Mejrambekov A.Қ., Utegenov M.Z. (2023). XX gasyrdyn ekinshi zhartysy – XXI gasyrdyn basyndagy amerikan tarihnamasyndagy kenestik kezendegi Qazaqstan madenieti [Culture of Kazakhstan in the Soviet period in American historiography of the second half of the XX-early XX centuries]. Al'-Farabi atyndagy QazUU habarshysy. Tarih seriyasy. [Bulletin of Al-Farabi KazNU Historical Series], №2 (109).– pp.91-105. <https://doi.org/10.26577/JH.2023.v109.i2.09> (22.04.2024) (in kazakh)

Авторлар туралы мәлімет:

Мухаметкалиева Карлыга Бериковна – докторант, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті. E-mail: karlyga.m@mail.ru

Атантаева Бакыт Жумагазыевна – т.ғ.д., профессор, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті. E-mail: batantaeva@mail.ru

Абенова Гульнур Атымтаевна – т.ғ.к., аға оқытушы, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті. E-mail: ab.gulnur@mail.ru

Сведения об авторах:

Мухаметкалиева Карлыга Бериковна – докторант, Университет имени Шакарима. E-mail: karlyga.m@mail.ru

Атантаева Бакыт Жумагазыевна – д.и.н., профессор, Университет имени Шакарима. E-mail: batantaeva@mail.ru

Абенова Гульнур Атымтаевна – к.и.н., старший преподаватель, Университет имени Шакарима. E-mail: ab.gulnur@mail.ru

Келіп түсті: 29.04.2024

Қабылданды: 30.05.2024